

НОВООТКРИТА ИКОНА НА БОГОРОДИЦА ОДИГИТРИЯ С ПРОРОЦИ

ИАНА ТТЕВА

През 1988 г. във фонда на отдел Християнско изкуство на Великотърновския музей постъпи икона на Богородица Одигитрия с пророци, която беше предадена от прокуратурата на Великотърновския съд след установена кражба. Обстоятелствата около първоначалното местонахождение на творбата са неизяснени, но съществуват предположения, че тя е принадлежала към украсата на иконостаса в старата църква на с. Миндя, Великотърновско.

Иконата със запазени размери 80/63 см постъпи в ателието за реставрация, разбита на три вертикални панела, които преди кражбата са били скрепени с два кушака. Още при първоначалния оглед наред с големите механични повреди се установиха следи от по-стара живопис. Инфрачервено заснемане потвърди съмненията ни. Направените проби разкриха участъци от старото живописване. Двата вертикални фриза с изображенията на пророци бяха частично надживописвани само по дрехите, докато образите на Богородица и Христос са цялостно покрити. Всичко това наложи късната живопис да бъде свалена, без да се прехвърля на нова основа.

След сваляне на живописния слой от XIX в. първоначалният вид на творбата бе разкрит. Така на централното изобразително поле, рамкирано от позлатен релефен шнур, тип "усукано въже", се откри отново допоясна фигура на св. Богородица, държаща в ръцете си отляво малкия Исус Христос. В горните два ъгъла, на равния син фон, са показани архангелите Михаил и Гавриил. Двата вертикални фриза с допоясните изображения на пророците Давид, Йона, Гедеон, Захарий, Исай, Данаил, Авакум, Йеремия, Аарон, Соломон, Йезекиил и Йаков фланкират централните образи на Христос и Богородица.

Колоритно иконата е решена с богатото участие и точен баланс на топли и студени багри - от тъмночервени, пурпурни, златистожълти, през различно нюансираните сини, до сияйните нимбове и тесните рамки, покрити със златен варак. Изглежда, умението на художника ритмично да съпоставя ярките декоративни петна сполучливо съчетава и майсторското използване

на линията, която очертава силуета на фигурите. Лицата са показани обемно, като върху нежнозелените подложки и охравобялата карнация прецизно са нанесени отделните детайли.

За разпространението на образа на св. Богородица в християнския свят започва да се говори много още на Вселенския събор в Ефес /431 г./. Различни тълкувания за първите изображения се разглеждат на събора в Никея през 787 г., където най-вече се поставя въпросът за нейните чудотворни икони¹. Според преданията на Никейския събор се утвърждава, че Христос създава първата икона, като отпечатва своя образ върху парче плат. По-нататък в апокрифната литература се споменава, че първата икона на Богородица с Христос е изпълнена от евангелист Лука². Подобни легендарни сведения, разбира се, с доста голямо преувеличение разказват, че икони на св. Богородица са съществували дори преди нейното раждане. В житието на прочутия теолог Михаил Синкел /761-845/ се говори, че в Скиния³ е имало икона с изображение на Богородица и че пророците Исай, Йеремиа, Данаил и Йезекил са видели подобни икони⁴. Представите, свързани с многобройните легенди, както и постановките от Никейския събор утвърждават механичното възпроизвеждане на вече готови схеми по отношение иконографията на св.Богородица. Затова и развитието на тази иконография се променя по-бавно отколкото при други теми и персонажи. Този извод важи в най-голяма степен за типа Богородица Одигитрия, който както във Византия, така и у нас се ползва с най-широка популярност⁵.

Първата чудотворна икона, за която говорят литературните източници през V в., се установява в Константинопол, където по същото време е издигнат храм в нейна чест, наречен Одигос⁶. През 1453 г. турците разсичат тази икона, но по-късно един монах я възпроизвежда и според преданието днес тя се намира в манастира Ксенофонт. При това възпроизвеждане на старата икона най-вероятно са се получили доста различия, но е повече от сигурно, че композиционната схема и стилът са запазени, тъй като непроменени ги откриваме още от редица паметници от VI-VII в. и при много византийски изображения от XII-XIV в.⁷. Тук могат да бъдат посочени допоясната Богородица Одигитрия от надвратния тимпан на източната стена на притвора в Бачковската костница /XIV в./, иконата на Богородица Одигитрия от църквата "Св. Климент" в Охрид от XIII в., две мозаечни икони от Цариград и Палермо, изображението на Богородица Одигитрия в цял ръст на северната стена в параклиса "Св. Георги" на църквата в Сопочани от началото на XIV в. и много други⁸.

За композиционната схема на типа Одигитрия вече е писано много. Богородица, показвайки пътя към небето, сочи с дясната си ръка към малкия Христос, който е пътят към спасението, а

погледът и е отправен към зрителя. Тялото е изправено, а главата е обърната едва забележимо три-четвърти, без да се накланя. Христос благославя с дясната си ръка, също обърнат фронтално към зрителя. В лявата си ръка държи книга или свитък. Подобни икони са твърде разпространени в България. Тук трябва да споменем двустранната икона от Мелник, XII-XIII в., съхранявана в Историческия музей - Благоевград, инв. N IV-82; мозаечната икона от Ерегли /Хераклея Понтийска/ от XIII-XIV в., НАМ, инв. N 2513; Богородица Одигитрия от Несебър, XIII-XIV в., НАМ, инв. N 307; две двустранни икони от Созопол, XIII-XIV в., ЦИАМ, инв. N 3853, и от XIV в., ЦИАМ, инв. N 3276; Богородица Одигитрия от Несебър, 1342 г.; друга икона от Созопол, XIV-XV в., ЦИАМ, инв. N 3343; Богородица Одигитрия, произхождаща от Тракия от 1518 г., и др.⁹

Налице е и друга група паметници, представлящи иконописта от поствизантийския период у нас /XVI-XVII в./, чийто произход е свързан с Несебър и Созопол: иконите на Богородица Кехаритомени от Несебър, XVI в., НХГ, инв. N 124/3; Богородица Кехаритомени с житийни сцени от с. Българово, Бургаско, XVI в., ЦИАМ, инв. N 3374; една творба от църквата "Св. Богородица" в Созопол от XVI в., ЦИАМ, инв. N 3273 и още две икони от Несебър от XVI и XVII в., НХГ, НАМ, инв. N 3111¹⁰. Очевидно по време на турското владичество класическата композиция на Богородица Одигитрия запазва традиционния си вид. Промените, които художниците си позволяват, са главно в лекото нюансиране на цветовете и на наклона на главата на Богородица.

Не по-малък интерес предизвиква композицията, при която изображенията на Богородица и Христос са фланкирани от пророчески фризове. Още от епохата на Второто българско царство съществуват изображения на Богородица с пророци, които макар и косвено се свързват с внушенията на Акатиста. Пророците държат в ръце стълба, свещник, скрижали и пр. Тази композиция е резултат от смесване на библейските текстове и химнографията в чест на Богородица. Метафоричните атрибути в ръцете на пророците представят техните видения, свързани с мисията на самата Богородица, и съответстват точно на определени части от Акатиста. Например Йезекиил се изобразява с порти в ръка, защото илюстрира отделни части от пророчествата си: "И градските порти ще се наричат с имената на израиловите колена...И от този ден името на града ще бъде: Господ е там." /48.31-35/ Данаил държи дърво според текста: "Това дърво стана голямо и яко и височината му стигаше до небето и то се виждаше до краищата на целия свят." /Данаил, 4.17/ Яков се изписва със стълбата, която е видял насън: "И видя сън и ето, стълба изправена на земята, а върхът и стига до небето и Ангели Божии се качват и слизат по нея." /Битие, 28.12/ Захарий държи светилник, който е видял: "Виждам и ето

светилник, цял в злато, с чашки за елей върху му и седем кандилца на него, и по седем цеви на кандило, които са върху му." /Захарий, 4.2/ От друга страна, при изображенията на Богородица с пророци тези същите атрибути подчертават нейната същност. Например вратата, стълбата, свещникът, дървото и пр. са отъждествявани с Божията майка. Ето как текстовете върху пророческите свитъци са свързани с Богородичния Акатист: Данаил - "Аз видях някога скала и планина"; Гедеон - "Аз видях богоросно руно"; Соломон - "Аз видях кораб и легло" и държи ерусамлия; Аарон - "Аз видях жезъла, който пуска листа", държи разлистен бастун /жезъл/; Йезекиил - "Аз видях заключена врата", държи затворена врата; Захарий - "Аз видях седмосвещно светило", държи седмосвещник; Яков - "Аз видях стълба, стигаща небето"; Исай - "Аз видях горяща къпина" и държи клещи¹¹.

Понякога тези елементи са рисувани самостоятелно, като образите на самите пророци са редуцирани. Такъв е случаят със стенописа от олтарната част на църквата в Пчелина с изображение на Богородица на трон. Встрани на трона са разположени само имената на символите.

Освен с образните елементи обикновено изображенията на пророците са съпроводени и със свитъци, върху които е изписано съответното пророчество. Подобни примери срещаме при иконите на Богородица Одигитрия от Великотърновския музей, XVII в., инв. N1; Богородица Кехаритомени от Несебър, XVI в., НХГ инв. N 124/3; Богородица Одигитрия от Пловдив, XV-XVI в., ЦИАМ, инв. N 3375, и една творба от манастира "Успение Богородично" - с. Арбанаси, от края на XVII-XVIII в. . Все пак най-често срещани са изображенията, при които пророците държат само свитъци със съответния пророчески текст, какъвто е случаят с разглежданата от нас икона. Такива са иконите от Несебър, 1566 г., НАМ, инв. N 1728; от църквата "Св. Георги", с. Арбанаси, XVI в., Великотърновски музей, инв. N 493 ; от с. Белчин, Самоковско, 1653 г., НАМ, инв. N 3240; Богородица Одигитрия от манастира "Св. Троица" в Етрополе от XVII в.; от Капиновския манастир, съхранявана в Елена, XVII в.; Богородица Одигитрия с пророци от параклиса "Св. Параскева" в църквата "Св. арх. Михаил и Гавриил" - с. Арбанаси, от началото на XVIII в.¹²

Новооткритата икона по отношение иконография, стил и техника на изпълнение държи връзка с няколко икони от Великотърновския регион, които са създадени по едно и също време - XVI-XVII в. Имаме предвид три икони на Богородица Одигитрия с пророци от музея във В. Търново /инв. N 1/, манастира "Успение Богородично" и от църквата "Св. Георги" в Арбанаси . Разглежданата творба обаче стои най-близко до иконите от църквата "Св. Георги" - с. Арбанаси, и църквата "Св. Богородица" в Созопол от XVI в., ЦИАМ, инв. N 3273¹³.

През късното средновековие големите култови средища на България /Търново, Мелник, Пловдив, Несебър, Созопол и пр./ се обогатяват с много нови икони, при които се забелязва силното стилово влияние на образите от XIII-XIV в. Вероятно тези поранни изображения през поствизантийската епоха са възпроизвеждани и обновявани на Атон и в други големи центрове на иконописното изкуство като Метеорите и Крит, а оттам разпространявани и копирани на Балканите, Русия и в Западна Европа.

Направените бележки и приведените аналогии дават основание да търсим изработката на търновската икона през един зрял XVI в. Новооткритата творба и повечето от споменатите тук икони са били предназначени за т. н. царски ред на иконостасните прегради. Силната почит към св. Богородица, както и задължителното участие на Богородична икона в украсата на централния ред на иконостаса налагат известно предпочитание на типа Одигитрия и правят тези изображения изключително популярни в източнохристиянския свят.

БЕЛЕЖКИ

1. *Cormac, R.*, Writing in Gold., London, 1985, p. 123-126; 152-156; 158-160

2. *Ibid.*, p. 126

3. *Шиваров, Н.*, Библейска археология, С., 1992, с. 407-411

4. Византийские легенды, Ленинград, 1972, с.120, 288

5. *Lafontaine-Dosogne, J.*, Ikonographie de la Vierge dans l'Empire byzantine et Occident. Bruxelles, 1964, 131; Lexikon der christlichen Ikonographie, Freiburg, Rom, Bazel, Wien, 1979, B. 5, 21

6. *Василиев, А.*, Ерминии. Технология и иконография, С., 1976, 265

7. *Лазарев, В. Н.*, История византийской живописи, М., 1986, табл. 74, 45, 183, 322, 420, 421; т. 1, с. 41, 51, 81, 97, 129

8. *Бакалова, Е.*, Бачковската костница, С., 1977, ил. 133, с.,166; V. Djuric, Sopocani, 1976, Leipzig, P1. 240, p. 24; А. Божков, Българската икона, С., 1984, обр. 72; В. Н. Лазарев, История византийской живописи, М., 1948, табл.262,264, с.168-169

9. *Tresors d'Art Mediewal Bulgar VII-XIV s.*, 1988, Genewe, cat. N 148, 150, 151, 152a, 155, 156; А. Божков, цит. съч., обр. 82, 102

10. *Пандурски, В.*, Паметници на изкуството в църковния музей -София, С.,1977,обр. 46; А. Божков, цит. съч., обр. 96, 322

11. *Василиев, А.*, цит. съч., с.88

12. *Божков, А.*, цит. съч., обр. 107, 143, 310; Sw. *Bossilkow*, Arbanassi, 1989, ill. 111, 141, 332

13. *Bossilkow, Sw.*,op.cit., 111, 144; А. Божков, цит. съч.,обр.94

THE NEWLY DISCOVERED ICON OF THE VIRGIN MARY
HODIGITRIA WITH PROPHETS

DIANA TOTEVA

/resume/

The paper examines one unknown icon of the Virgin Mary Nodrigitria with prophets from the village of Mindya, near V. Turnovo, which was only recently registered in the depository of Christian Art department. During the process of restoration, there was found an earlier representation of the Virgin Mary with Christ, the child, which in an iconographic, stylistic and technical aspect could be related to the group of icons from 16th-17th cc. found in the churches of Arbanassi.

During the period of the Ottoman domination, the icons of the Virgin Mary Hodigitria with prophetes were to be found mainly in the old cult centres like Turnovo, Melnik, Plovdiv, Nessebar, Sozopol etc. where the old iconographic tradition of the Second Bulgarian Kingdom was preserved. In the post-Byzantine times this iconographic plot was particularly popular on mount Athos and in several other centres of art, like those in Metheora and the island of Crete, from whera it started and was later on reproduced on the Balkans, in Russia and in Western Europe.